

De droom als culturele Rorschach

Boekbespreking:

Parman, S. (1991). *Dream and Culture. An Anthropological Study of the Western Intellectual Tradition*. New York: Praeger

Barbara Roukema-Koning

Inleiding

In de loop van de eeuwen zijn grote verschuivingen opgetreden in de wijze waarop de westerse cultuur omgaat met datgene dat als 'kennis' gezien wordt. Sinds het tijdperk van de Verlichting hechten wij in het westen toenemend belang aan de objectiverende wetenschappelijke benadering van feiten. Tegelijkertijd blijken veel mensen in onze tijd nauwelijks geïnteresseerd te zijn in dromen. Velen zien deze als betekenisloze verzinsels, producten die toevallig ontstaan omdat de hersenen 's nachts een reeks opgedane indrukken herkauwen en reorganiseren. Maar dat mensen in onze cultuur nu juist zo met dromen omgaan ziet de auteur niet als toeval: culturele processen als geheel brengen mensen daartoe, waarbij de hoge waardering voor de objectiverende wetenschap een belangrijke sturende factor is.

Nu is cultuur mensenwerk. We hebben dus niet te maken met noodzakelijke gelijkblijvende wetmatigheden maar met constellaties die ook een heel ander karakter kunnen aannemen. Vanuit dit cultureel-antropologische uitgangspunt heeft de auteur willen nagaan welke andere constellaties er in de westerse cultuurgeschiedenis hebben bestaan en welke verschuivingen deze in de loop van de tijd hebben ondergaan.

Het gehanteerde begrip 'cultuur'

Het begrip 'cultuur' wordt in deze studie in bepaalde zin gehanteerd, anders dan bijvoorbeeld in de etnografie. In de volkenkunde wordt met 'cultuur' doorgaans bedoeld op het leefpatroon van een bepaalde bevolkingsgroep, met al de daarin voorkomende typerende gebruiken en symbolische structuren. Parman verwijst met het woord 'cultuur' in engere zin naar een heersend wereldbeeld binnen een bepaald tijdperk, dus naar een dominant en gemeenschappelijk gedeeld patroon van betekenisgeving en wereldbeschouwing (pag. ix). Westerlingen komen onderling sterk overeen in een aantal centrale ideeën over bijvoorbeeld het ontstaan van de wereld, het karakter van de kosmos en de betekenis van en belangrijke waarden aangaande het menszijn. Dit laat onverlet dat hierin vele accentverschillen voorkomen tussen diverse economische, geografische en politieke groepen.

Besproken tijdperken en hun onderlinge afbakening

Het huidige wereldbeeld van wat wij de 'westerse cultuur' noemen vindt zijn oorsprong in de Griekse en Romeinse filosofie. Het heeft zich vervolgens geleidelijk aan ontwikkeld. Eerst via de geschriften van de christelijke kerkvaders en, met name na de uitvinding van de boekdrukkunst, vanaf de renaissance via de tradities van literatuur, wetenschap en kunst. Bij de verschillende verschuivingen werd ook het dromen telkens opnieuw gedefinieerd. Onderlinge afbakening van de verschillende cultuurhistorische tijdperken is tot op zekere hoogte een arbitraire zaak, maar de auteur is tot een keuze gekomen en beschrijft in een reeks hoofdstukken achtereenvolgens:

- de Griekse oergeschiedenis, het tijdperk van mondelinge overlevering en poëzie van Homerus, 750-450 v.C.;
- de Grieks-klassieke mythologische periode, 5^e en 4^e eeuw v.C.;
- de neergang van het politieke Griekendom: de Helleense tijd, het Romeinse rijk en het tijdperk van angst en verwarring, 3^e eeuw v.C. - 4^e eeuw n.C.;
- het opkomende Europa: vroege en late middeleeuwen, 4^e eeuw n.C. – 15^e eeuw n.C.;
- het definiëren van wat werkelijk is: de renaissance, 15^e t/m 17^e eeuw;
- het definiëren van de geest: de verlichting, het rationalisme en de romantiek, 18^e en 19^e eeuw;
- de twintigste-eeuwse synthese: relativering van dominante westerse visie op rationaliteit. Die is mogelijk vanuit de nieuwe methodologie voor cross-culturele vergelijking binnen de culturele antropologie.

Impressie van wat in dit boek te schatgraven valt over dromen

Het voert te ver om de inhoud van de diverse hoofdstukken ook maar enigszins bij benadering te willen weergeven. Ik belicht daarom enkele thema's.

Ideeëngeschiedenis van westers-culturele droomopvattingen:

De strekking van het boek zou ik ten dele willen betitelen als een 'ideeëngeschiedenis' van (westers-culturele) droomopvattingen. Die ideeëngeschiedenis wordt echter niet zozeer lineair en beschrijvend verteld, maar komt ter sprake binnen het kader van een ander betoog, dat van een cultuurhistorisch onderzoek. Het hoofdframe van het boek is dus in de eerste plaats een vakwetenschappelijke publicatie uit de vergelijkende culturele antropologie en behandelt theoretische vraagstukken uit de cultuurgeschiedenis en de wetenschapstheorie. Dit jargon vergt van de lezer de nodige voorkennis (of doorzettingsvermogen om zich enkele terugkerende sleutelbegrippen eigen te maken).

Voor dit hoofdframe geeft de auteur in haar eerste hoofdstuk zelf de volgende belangrijke sleutel mee (blz. 8). Ten eerste is voor de joods-christelijke cultuur typerend dat er een tweedeling in de zelfbeleving wordt meegegeven: er is een 'goed' of 'waar' zelf dat voldoet aan de sociale normen van de publieke sociale wereld en er is een 'minderwaardig' zelf dat alle tegenstellingen daarvan bevat. Wélke invullingen als 'goed' en 'minderwaardig' gelden verschilt per historische periode, maar het principe van de tweedeling kan steeds herkend worden. Daarbij is aan de westerse cultuur eigen dat de minderwaardige kanten van het zelf worden geprojecteerd op ofwel bevolkingsgroepen die als 'anders' gezien worden (buitenlanders, vrouwen, primitieven, enz.) ofwel op bepaalde delen van de menselijke geest (schaduw, id, enz.). Als gevolg hiervan blijkt in de opvattingen over dromen nogal eens precies datgene terug te komen wat in een bepaald historisch tijdperk als minderwaardig is beschouwd. Vandaar dat we over dromen zulke uiteenlopende denkbeelden kunnen tegenkomen. Dromen zijn bijvoorbeeld opgevat als: boodschap vanuit de goddelijke wereld, illusie, gekte, vrouwelijke zwakheid, reservoir van herinneringen aan de kindertijd, creativiteit, een speciaal kenmerk van een etnografische groepering of een archetype.

Tijdgebonden opvattingen over dromen kunnen zodoende haast wel betiteld worden als een culturele rorschachtest.¹ Dromen hebben niet één bepaalde betekenis: de betekenis die er in wordt gezien, hangt samen met kenmerken van een cultuur en dan met name met datgene dat daarin gehouden wordt voor het 'lagere', 'minderwaardige' zelf.

Twee tijdvakken geschetst:

Uit de typering van de wisselwerking tussen droom en cultuur belicht ik er twee, de eerste en de voorlaatste.

In de vroegst bekende Griekse (Homerische) denkwijze (ongeveer 8^e eeuw v.C.) werd de hele werkelijkheid alleen concreet opgevat en in concrete termen weergegeven (Parman, blz.18). De goden werden als antropomorf (op mensen gelijkend) gezien; gevoelens en emoties werden gelokaliseerd in bepaalde lichamelijke organen zoals de nieren; en ook in denkbeelden over dromen vinden we terug dat aspecten van de menselijke ervaring worden gepersonifieerd en geëxternaliseerd. Dromen zijn geen boodschap van het subjectieve onbewuste maar worden gezien als een boodschapper, gezonden door de godheid of eventueel door een gestorvene vanuit het dodenrijk. Mensen 'hebben' geen dromen, zij zijn niet zelf de eigenaar; nee, in de vertellingen van Homerus 'zien' mensen een droomfiguur (Oneiros) die is gekomen door een sleutelgat, aan het bed staat en een boodschap vertelt.

In de 18^e eeuw is zowel het rationalisme als het romanticisme tot een groot hoogtepunt gekomen. Maar hoe meer in het openbare leven nadruk wordt gelegd op waarden als rationaliteit, schoonheid en goedheid, des te minder ruimte is er voor de lagere en negatievere kanten van het mens-zijn. Deze cultureel ondergeschoven kanten van de menselijk geest zijn een eigen leven gaan leiden en vervolgens door de psychoanalyse herontdekt als 'onbewuste', 'id' en 'schaduw'. In Freuds en Jungs opvattingen over dromen krijgen deze delen van het menselijke zelf weer een plaats en wordt wijsheid gevonden in het onderzoeken ervan.

Schatkamer aan historisch droom- en bronnenmateriaal:

Wie van geschiedenis houdt en het niet erg vindt om af en toe over vaktermen heen te lezen kan in

¹ De rorschachtest bestaat uit een reeks amorf gevormde gekleurde inktvlekken en is als persoonlijkheidstest gehanteerd. Mensen kunnen in dezelfde vlekken heel verschillende vormen en voorwerpen herkennen. Op basis daarvan wordt hun persoonlijkheidstype geïdentificeerd.

het boek genieten van veel kleine en grote wetenswaardigheden over dromen. Zo heb ik me tot dusver niet gerealiseerd dat Shakespeare – die een kind van de renaissance was – opvallend veel dromen verwerkte in zijn toneelstukken (Parman, blz.77) en wist ik evenmin dat de wijsgeer Descartes (1596-1650) – die het voor zijn tijd nieuwe filosofische axioma formuleerde *ik denk, dus ik besta* – de belangrijkste inzichten ontwikkelde na zijn drie dromen in de nacht van 10 op 11 november 1619 (Parman, blz. 83). Ook was het mij onbekend dat de reeks openbaringen van de mysticus Emmanuel Swedenborg (1688-1772) begonnen op een dag dat hij te veel gegeten had. In een visioen zag hij zijn kamer vol met tot dan toe verborgen reptielen en hoorde hij een Man hem zeggen om niet meer zo veel te eten. Enzovoort. Jammer genoeg – maar uiteraard begrijpelijk – wordt veel van dit soort materiaal alleen kort aangestipt (wie er dieper op in wil gaan kan via de literatuurlijst zijn weg verder zoeken in de bronnen). Omdat het boek hiermee wel doorspekt is, kan grasduinen in deze tekst leuke en leerzame momenten met zich meebrengen.

Tot besluit: verkrijgbaarheid via interbibliothecair leenverkeer

Niet iedereen weet dat boeken uit de universiteitsbibliotheek geleend kunnen worden vanuit elke plaatselijke openbare bibliotheek.

Dit heet 'interbibliothecair leenverkeer'. De catalogi van alle universiteitsbibliotheken zijn doorgaans rechtstreeks te raadplegen via internet waarbij je vanuit de algemene websites van de universiteiten kunt doorklikken naar het bibliotheekmenu. Parman is wellicht ook elders aangeschaft maar in elk geval te leen bij de bibliotheek van de Protestantse Theologische Universiteit (PTHU; www.pthu.nl).

Over de auteur Susan Parman

De auteur vermeldt in haar inleiding dat zij onder meer een graad behaalde in de psychologie aan een universiteit waar uitgebreid onderzoek werd gedaan naar de biologische, neurologische en fysiologische correlaten van het droomproces. Ze werkte als student-assistent mee aan deze projecten en studeerde hier op af. Zij is dus heel vertrouwd met alle mogelijke evolutionair-psychologische opvattingen over oorsprong en functie van dromen. Symboliek komt daaraan doorgaans in het geheel niet te pas. Later voelde ze een groeiende behoefte om zich te verdiepen in de culturele en symbolische kanten van de menselijke geest. Ze verdiepte zich in de antropologie (en is in dit vakgebied hoogleraar geworden). Dit maakt haar tot een bijzondere allround vakvrouw die thuis is in heel uiteenlopende benaderingswijzen. Haar website geeft op indrukwekkende wijze blijk van deze veelzijdigheid: <http://anthro.fullerton.edu/sparman>.